

Прокопчук П. А.,
начальник штабу – заступник начальника
Південного територіального управління
Військової служби правопорядку,
магістр Національного університету оборони України
(*м. Одеса, Україна*)

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Аналізуючи міжнародні стандарти, що визначають правовий статус військовополонених у контексті збройних конфліктів, важливо звернути увагу на поступову еволюцію та розвиток нормативної бази інституту військовополонених.

Так, у стародавній період, на перших етапах історії військовополонені сприймалися як власність переможців, їх зазвичай або вбивали, або використовували як рабів. Регулювання їхнього статусу залежало від звичаїв і традицій конкретних суспільств. Часи середньовіччя визначились розвитком лицарства, за результатом яких з'явилися перші елементи гуманного поводження з військовополоненими. В епоху нового часу перші спроби правового регулювання статусу військовополонених були зроблені в XVI–XVIII століттях із розвитком міжнародного права. З'являлися угоди, які забезпечували певний захист полонених, особливо щодо їхнього життя та здоров'я. Розвитком міжнародного гуманітарного права вважається XIX століття, в якому було опрацьовано та впроваджено Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років, які стали важливими кроками до формалізації правил поводження з військовополоненими.

Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років — це міжнародні угоди, які заклали основи сучасного міжнародного гуманітарного права. Вони регулюють правила ведення війни, захист цивільного населення та статус військовополонених. Загалом до 1914 року нормативно-правові акти, які регулювали цю сферу, здебільшого мали тимчасовий характер і не забезпечували цілісного підходу. Перша конференція відбулася з 18 травня по 29 липня 1899 року, було ухвалено три основні Конвенції, у т.ч. «Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни», яка регулювала поводження з військовополоненими. Друга конференція відбулася з 15 червня по 18 жовтня 1907 року. Вона значно розширила положення першої конференції. Основними результатами стали ухвалення 13 Конвенцій. У цьому контексті Конвенція 1907 року, у поєднанні з національними законодавствами держав, проголошувала принцип рівноправного забезпечення ресурсами як для військовослужбовців, так і для полонених. Однак реальна практика часто демонструвала невідповідність між задекларованими нормами та їх фактичним виконанням. Положення про закони і звичаї сухопутної війни було

прийнято в рамках військового законодавства в 1914 році, розробленого і затвердженого військовим керівництвом держав.

Розвиток ХХ століття забезпечив прийняття Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1929 року, яка вперше систематизувала правила їх утримання. З урахуванням досвіду Другої світової війни, ці положення суттєво розширили та уточнили у Третій Женевській конвенції 1949 року. У 1977 році Додатковий протокол I до Женевських конвенцій ще більше деталізував ці норми, враховуючи сучасні зміни у характері збройних конфліктів і розвиток гуманітарного права.

Разом із цим Третя Женевська конвенція 1949 року відображає прогрес міжнародно-правових норм у напрямку забезпечення більш комплексного захисту учасників конфлікту та цивільного населення [1].

Згідно з міжнародним правом, військовополонені звільняються від будь-якої юридичної відповідальності за свою участь у бойових діях. Їх утримання не має прирівнюватися до покарання, а головною метою є запобігання поверненню цих осіб до бойових дій. Після завершення воєнних дій передбачено їхню негайну репатріацію. Водночас держава-утримувач має право судово переслідувати військовополонених за воєнні злочини, однак не за дії, що вважалися законними в межах військових операцій. Військовополонені, на відміну від засуджених, які підпадають під національні закони та певний рівень міжнародного контролю, користуються незалежним міжнародним статусом і утримуються відповідно до норм гуманітарного права. При цьому їхній захист забезпечується взаємодією національних і міжнародних органів на основі стандартів Міжнародного гуманітарного права. Ця диференціація підкреслює значення міжнародного правового регулювання для захисту прав людини незалежно від їхнього статусу у збройному конфлікті [2; 3].

Сучасні виклики та перспективи вдосконалення міжнародного законодавства з питань поводження з військовополоненими є важливими через еволюцію збройних конфліктів, зростання масштабів гуманітарних криз і нових типів загроз, такі як гібридні та неконвенційні конфлікти, ігнорування норм міжнародного права діючими арміями, зміна простору ведення збройного конфлікту такого як наприклад кіберпростір.

Розглядаючи питання порушення міжнародного гуманітарного права слід зазначити, що у сучасних війнах беруть участь не лише регулярні армії, але й недержавні актори, які часто ігнорують міжнародні норми, військовополонені нерідко зазнають жорстокого поводження з боку збройних формувань, які не підкоряються правилам Женевських конвенцій. При цьому деякі держави або недержавні групи відмовляються визнавати військовополонених, називаючи їх терористами або злочинцями, що ускладнює забезпечення їхніх прав, а міжнародне право не завжди має ефективні механізми впливу на порушників (наприклад, у ситуаціях, коли держави не допускають міжнародні організації до місць утримання військовополонених, або в ситуаціях коли держава в цілому заохочує до порушення прав військовополонених).

В міжнародному праві є прецеденти коли особи які визнані на міжнародному рівні міжнародним кримінальним судом порушниками міжнародних норм, але при цьому деяких осіб не затримують країни, які ратифікували Римський статут Міжнародного кримінального суду. Тобто відсутність чітких механізмів забезпечення відповідальності за дотримання норм держав в цілому державою породжує ігнорування та в цілому знецінення міжнародного гуманітарного права [5; 6].

До поширених порушень міжнародних норм щодо утримання військовополонених належать:

- незабезпечення права на фізичну недоторканність;
- брак належної медичної допомоги;
- обмеження у спілкуванні із зовнішнім світом;
- обмеження свободи руху;
- недостатність харчування та водопостачання;
- відсутність доступу до освітніх і культурних ресурсів;
- недотримання права на судовий захист;
- тортури та знищення військовополонених [2; 3; 4].

Дотримання міжнародних правил щодо поводження з військовополоненими має бути обов'язковим для всіх сторін конфлікту незалежно від причин війни, а покарання за їх порушення – невідворотним.

Виходом з цієї ситуації мають стати:

- перспективи вдосконалення та переформатування міжнародних інституцій з подальшим реформуванням Женевських конвенцій, їх адаптації до сучасних збройних конфліктів, війн, сутичок, гібридних та кібервійн, чітке визначення статусу та прав осіб, які беруть участь у нерегулярних формах збройних конфліктів;

- розширення ролі міжнародних організацій, надання більшого мандата міжнародним організаціям для здійснення моніторингу умов утримання та розслідування порушень, залучення їх до моніторингу районів ведення бойових дій чи локацій збройних конфліктів;

- удосконалення механізмів відповідальності, створення міжнародних судових механізмів для притягнення до відповідальності за порушення прав військовополонених навіть у випадку ігнорування такого стороною конфлікту;

- посилення превентивних заходів, проведення міжнародних навчань і тренінгів для військових, спрямованих на роз'яснення правил поводження з військовополоненими.

Таким чином, міжнародне законодавство щодо військовополонених потребує адаптації до нових викликів сучасності. Це включає як зміцнення існуючих правових норм, так і створення ефективніших механізмів моніторингу та примусу до їхнього виконання. Вдосконалення системи захисту прав військовополонених, механізми невідворотного притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права сприятиме збереженню людяності навіть у найскладніших умовах збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: монографія канд. юрид. наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2016. 284 с.
2. Третя Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року : станом на 20.01.2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення 20.01.2025 року) .
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : станом на 08.12.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення 20.01.2025 року).
4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: [https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-u-rosijskomupoloni-ukrayinciv-katuyut-ta-trimayut-u-nelyudskihumovah\\$](https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-u-rosijskomupoloni-ukrayinciv-katuyut-ta-trimayut-u-nelyudskihumovah$)
5. BBC News Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cdd019g528mo>;
6. РБК Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/polshcha-poobitsyala-zareshtovuvati-netanyahu-1736447596.html>